

TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

Dr. Orhan DOĞAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tavke Han Dönemi Kazak Hanlığı

Kazak tarihinin en önemli yöneticilerinden biri Tavke Han'dır. Onun döneminde (1680-1718) tüm boylar egemenlik altına alınmış ve ülkede birlik ve beraberliğin sağlanmış olmasına karşın, bu dönemde bile tarihi belgelerin azlığı nedeniyle bir çok konu hala karanlıklar içinde kalmıştır. Özellikle Kazak Hanlığı'nın söz konusu döneminde yazılı belgelerin yok denecek kadar az olması, Kazak tarihinin en zor ve içinden çıkılmayacak dönemini meydana getirmektedir. Nitekim Kazak tarihi konusunda değerli çalışmalar yapan ve "Kazak tarihinin Herodotu" olarak adlandırılan, Rus asıllı bilim adamı A. İ. Levşin ve diğer bir Rus bilim adamı P. İ. Rıçkov da, bu karmaşıklığa ve zorluğa işaret etmektedirler (**Левшин, 1832: Т. 2, 24; Рычков, 1896: колонна 2, 70**).

Tavke Han, Kazak halkının kaderinin tehlikede olduğu XVII. asrın son çeyreğinde ve Kazak tarihinin mühim bir döneminde ortaya çıkmıştır. Geri kalmış, dağınmış, iç mücadele ve savaşlarla uğraşan; doğudan, güneydoğudan ve kuzeydoğudan silahlı Kalmuk askerlerinin saldırılarıyla erimekte olan Kazak halkını perişan eden Kalmuklar, bozkırların içlerine doğru girerek yeni saldırılarıyla geniş bölgeleri tehdit ediyorlardı. Sırderya bölgesine ve batıya göç etmek zorunda kalan morali bozulmuş Kazak köylüleri, vermiş oldukları büyük kayıplara dayanmaya çalışıyorlardı. Böylece içerideki zorlukların üstüne bir de Kalmuklardan aldıkları ve çok kötü sonuçlar doğuran mağlubiyetler eklenmişti. İşte böyle bir durumda Tavke Han Kazakların manevî şehri Türkistanda "ak keçe" üstünde yukarı kaldırılarak Kazakların tüm üç ordasının Han'ı olarak atanmıştır (**Созакбаев, 1994:9**).

Dış siyasî şartların kötüleşmesi geçimini hayvancılıkla sağlayan göçebe Kazak topluluğunun hayvan sürülerinin otlaklarının azalmasına ve dolayısıyla da araziyi kullanma düzeninin bozulmasına, bu da Kazak uruğları arasında ve hatta bazı akraba kabileler arasında kavga ve çatışmaların çıkmasına sebep oldu. Bu durum toplum

içindeki sosyal gelişme sonucunda bir çok sosyal problemlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Tavke, Han seçildikten sonra o dönemdeki Kazak toplumunun iç ve dış siyasetine özen göstererek kazak toplumunun meselelerini çözmek için büyük gayret göstermiştir. Özellikle ilk iş olarak aşiretlere bölünmüş, kendi aralarında ihtilafa düşmüş Kazak halkının milli birliği için çok çalıştı. Kazak halkını bir arada toplama maksadıyla ilk önce aşiret reislerinin anlaşmazlığını çeşitli yöntemlerle düzeltmeye çalıştı. Kazak kabileleri arasında meraların ve oturdukları yerlerin darlığından dolayı anlaşmazlık çıkıyordu; bu durum, hayvanları otlatmak için birbirlerinin yerlerine göç etmek zorunda kalan uruğlar arasında çatışmalara yol açıyordu. Tavke Han iç mesele olarak bu konuları çözmeye çalıştı. İlk önce üç orda (cüz)'nin yaylasını, kışın ve güzün oturacakları mekânları, Kazak topraklarının özelliklerini göz önünde bulundurarak paylaşmaya özen gösterdi. Üç orda'nın beylerini bir araya toplayıp aylarca süren görüşmelerden sonra, tarihi geleneğe göre yaylaları paylaştırdı. Bundan böyle uruğlar kendi sınırları içine göç etme imkânına kavuştu. Belirlenen yerler uruğların ev ve hayvan sayısına göre paylaştırıldı. Topraktan yararlanma konusunda problem çıkarsa, aşiret reisleri ve beyler âdil bir şekilde sorunu çözerlerdi (**Созакбаев, 1994:9; Зиманов, Осеров, 1989:122**).

Tavke Han iç siyasette elindeki tüm imkânlardan faydalanarak aşiretler arasındaki ihtilafı ortadan kaldırma ve halkı idare etmeyi kendisi için çok önemli hedef saydı. Merkezîyetçi Kazak devletini kurmada ilk mesele olarak Cengiz Han neslinden olan sultan, töre ve özel dereceye sahip hocaların Kazak toplumundaki hukuki durumlarını değiştirmeye özen gösterdi. Onun maksadı idarî işlere her kesimden kabiliyetli, dâhî kişileri çekmekti. Cengiz Han neslinden olan idaredeki Sultanlar, yönetme işini sanat, akıllılık, otoriteye göre değil, sadece nesilden nesile ulaşan unvânıyla almışlardı (**Созакбаев, 1994:9-10**). Tavke Han tüm imkânlarını seferber ederek idarî işlere kabiliyetli şahısları yerleştirmeyi bir ihtiyaç olarak gördü ve bunu siyasetin en büyük amaçlarından biri olarak addetti. Rus elçisi Tевкелев, Tavke Han'ın dâhîlik kabiliyetine müracaat ederek yazılarında şöyle der: "Tavke Han akıllı adamdır ve Kazaklar da ona çok saygı duyar." (**Казахско Русские Отношения в XVI- XVIII вв., 1961: Т. 1, 406**). Tavke Han'ın idaresi döneminde fazla bir çatışma görülmediği için halk arasında "koyunun üstünde serçe yumurtlayan dönem" benzetmesiyle, bu dönemin sakin, savaşızsız, durgun olduğu ifade edilmiştir. Tavke dış düşmanları geri püskürterek Kazakların aşiret ve boylar arasındaki iç çekişmelerine son vermeye çalışıyor, onların kendi aralarında dostluk ve işbirliği içinde yaşamaları için olağanüstü çaba gösteriyordu. Kazak cüzlerinin içinden çıkan saygıdeğer, adaletli, çalışkan beyleri, mesela, Alibek-oğlu Tölege, Keldibek-oğlu Kazıbek'e ve Baybek-oğlu AYTEKE'ye başkanlık yaptırdı. Onların yardımıyla Yedi Yargı diye adlandırılan halkın idaresinde kullanılan önemli kanunları hazırladı (**Салгараулы, 1992:42**).

XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında (Tavke Han Dönemi), göçebe hayatı yaşayan Kazak halkı yılın mevsimine göre değişen, geniş yayla arazilerine yerleşerek

62 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Büyük hayvan sahipleri en iyi ve geniş arazilere sahiptiler, ayrıca toplumun yönetimini ellerinde tutmaktaydılar. Bahsi geçen dönemde bazı yerleşik ziraî bölgeler de vardı. Çoğu zaman buraları da büyük hayvan sahiplerinin hükmü altında bulunurdu. Kaynaklara göre tarımla uğraşan bölgeler şunlardı: Semireçye, Balhaş gölü ve İli Nehri civarları, Angreme, Çirçik, Arıs nehirlerinin bulunduğu bölgeleri, Kara-turgay nehri alanı, Kara-tav, At basar bozkırları ve Zaysan gölü ovalarıdır (Аполлов, 1948 А:47). Bu yerler Tavke Han döneminde Kazak toplumunun yerleşik hayat tarzının bir hayli ilerlemiş olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zimanov-Öserov'un belirttiklerine göre, bazı tarihi kaynaklarda bu dönemde Kazak toplumunda buğday, arpa ve darının çokluğundan bahsedilmektedir. Sırderyanın Aral denizine dökülen sahaları olan Yamanderya, Kanderya, Yeniderya üzerlerinde de ziraat oldukça gelişmişti (Зиманов, Осеров, 1989:127).

Yukarıda da bahsedildiği gibi Tavke Han'dan önce yani XVII. asrın sonlarında Kazakların dış siyasi durumu ciddi bir şekilde zorlaşmış ve kötüleşmişti. 1681 ve 1684 tarihlerinde Kalmuklar Kazak topraklarının tüm güneyini talan etmişlerdi. Kalmukların işgali sonucunda yerleşik kültür bölgeleri yıkılmış, çiftlikler zarara uğramış ve daha sonraki yıllarda da Kalmuklar kazak topraklarının içlerine doğru ilerlemişlerdi. Kalmukların büyük orduları Sarı su nehri civarında bulunuyordu, diğer bir kısmı da Orta orda (Cüz)'nin kuzeydoğu bölgelerini işgal ediyorlardı. 1680 yılında Han olan Tavke (Arat, 1967:C. VI, 499;Салғараулы, 1992:41-42;Казак Совет Энциклопедиясы, 1977: Т. 10, 623)¹ dış düşmana karşı Kazak asilzadelerine halkın gücünü toplama fikrini ortaya atarak, akıllı bir siyasetçi ve diplomat örneği göstererek komşu ülkelerle, bilhassa Rusya ve Buhara ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalıştı (Аполлов, 1948 В:64). Tavke Han, İlk olarak dini bir, dili bir komşu Buhara ile diplomatik münasebetlerini en yüksek seviyeye yükseltti. İki devlet arasındaki tartışmaların ana sebebi birbirlerinin kervanlarını soymaktan kaynaklanıyordu. Tavke Han özel olarak çıkarttığı bir emirnameyle Kazak toprağından geçen Buhara'nın kervan ve tüccarlarını soymayı men etti. Buhara'da Tavke Han'ın bu girişimleri iyi karşılandı ve karşılıklı bu iyi münasebetler neticesinde Kazaklara yapılan saldırılar aniden durdu. Fakat Tavke Han'ın Buhara reislerini Kalmuk saldırılarına karşı birlikte savaşmaya daveti destek görmedi, onlar savaşın sonucunu bekleme politikası gütmeyi tercih ettiler (Созакбаев, 1994:15; Doğan, 2001:25).

Tavke Han 1686-1693 yılları Rusya'ya elçilerini göndermişti. Bundan maksadı Kazak toplumunun ve onun zengin kültürünü Rus toplumuna tanıtmak, iki halk arasındaki ticarî ilişkileri canlandırmak idi. Daha sonraları 1714'de Kalmuklardan darbe yiyerek, mağlup olan Tavke Han, Rusya ile dostluk ilişkilerini sağlamlaştırma ve

¹Tavke'nin han olduğu tarihi farklı gösterenler de var. Mesela, Apollov, 1678 tarihini göstermektedir. Bkz. Аполлов, Н. Г., 1948 В: s. 64.

onunla ittifak kurmayı dış politikasının en önemli meselesi olarak kabul etti. Tavke, bu dostluk münasebetini Kalmuklar tarafından işgal edilmiş olan Kazak topraklarını kurtarmak için I. Petrodan yardım isteme aşamasına kadar ileri götürmüştür (**Созакбаев, 1994:15**). 1687 tarihinde Tavke Han Taşım'ın başkanlığındaki bir heyeti, Rus tüccarlarını Kazak topraklarına davet etmek için Tobolsk'a gönderdi (**Басин, 1971:105**). 1694 tarihinde Tavke Han Türkistanda Fedor Skibin, Matvey Troşkin adındaki Rus elçilerini iyi karşılamış, Kazak halkının askeri gücünü göstererek, anlaşma nihayetinde onlara cesur şekilde: "Türk Sultanının veya Kızılbaş (Fars) şahının benden, Tavke Han'dan neyi üstün? Onlar da benim gibi" diye cevap vermişti. Kısaca O, Kazak toplumunun o devirdeki tüm devletlerle eşit hukuki durumda olmasını talep etmiş. Sömürgecilik siyasetine ne şekilde olursa olsun karşı çıkan Tavke kendi halkının şeref ve namusunu diğer halklara karşı- özellikle de Ruslara karşı- ezdirmemişti. Bununla ilgili bir misal verecek olursak, 1709'da Rusya'da Kondratıy Bulavin'in Çara karşı isyanı mağlubiyetle sonuçlanınca, onun maiyetinde bulunan binlerce Rus Kazağı I. Petronun kendilerini cezalandıracağından korkarak Kazak bozkırına kaçarlardı, bu tehlikeli eşkiya grubu İdil ve Yayık civarında yerleşmiş olan Kazak halkına saldırırlardı, Kazakların mekânını zorla alarak, sakin hayat yaşayan Kazaklara karşı kötü muamelelerde bulunurlardı. Bozkırı kana boyayan bu eşkiya hareketlerini duyan Tavke Han acilen Beyler Kenesi (Beyler meşvereti) ni toplantıya çağırarak Rus kaçaklarının edepsiz hareketlerini durdurmak maksadıyla Sultan Ebu'l-Hayır ile Bögenbay Batır'ı 30 bin askeriyle sefere gönderir. Bu askerler kısa sürede fazla zayıyat vermeden bu eşkiya sürüsünü bertaraf ederler. Bunun sonucunda Kazak topraklarının Rusya tarafındaki sınırı uzun yıllar sakin kaldı (**Созакбаев, 1994:16**).

Tavke Han dış siyasette Kazak halkıyla dini, dili, örf-âdeti ve özü bir olan Karakalpak ve Kırgız halklarına da etkisini göstermiştir. Bahsi geçen Akraba halkların aksakalları, reisleri Tavke Han'ın ileri görüşlülüğüne, akıllı ve cesur hareketlerine gereken değeri vermeye kalmıyor, ellerinden geldiği kadar da yardım etmeye çalışıyorlardı. Karakalpak toplumu ise Tavke Han'ın ordusuna altı bin asker vererek, Kazakların bağımsızlığı yolunda kan dökmüşlerdi. Bunların yanı sıra Karakalpak halkının da Tavke Han'ın tâbiyetinde olduğunu net bir şekilde belirtiyorlardı (**Созакбаев, 1994:17**).

Tavke Han'ın hükümdarlık yıllarında Kazak idarecileri güçlü düşman Kalmuklar karşısında birleşebilmek için önemli adımlar attılar. Küçük Orda ve Orta Orda'daki dağınık sülalelerin, aşiretlerin bir kabile olarak birleşmesi için Tavke Han'a umut bağladılar, bu da Kazak gönüllü askerlerinin gücünü arttırdı. Düşman karşısında başarılı olmanın tek şartının birleşmek olduğu görüşü önem kazandı (**Казахско Русские Отношения в XVI-XVIII. вв., 1961: Т. 1, 406, 407; Созакбаев, 1994: 9**). Tavke Han'ın devlet idaresinde yapmış olduğu en mühim değişikliklerden birisi de

64 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

“Beyler Kenesi”ni² idarî yapıya dahil etmiş olmasıdır. Bu kurum Tavke Han’ın kurduğu sağlam devlet yapısına büyük katkı sağlamıştır. Beyler Kenesi’nin Türkistan ve Sayram topraklarında bulunan Biytöbe, Mertöbe mevkiilerinde toplandığı ifade ediliyor (Созакбаев, 1994:11;Зиманов, Осеров, 1989:125). Bu toplantılarda kışı ve yazı nerede geçirecekleri, huzura nasıl kavuşacakları ve düşman karşısında nasıl savaşacakları, kendilerini nasıl koruyacakları gibi meseleler tartışılıyordu. Ayrıca toplantılarda göçebe düzeni, kabileler ve sülâleler arasındaki anlaşmazlıklar, savaş-barış ve iç münasebetleri ihtiva eden önemli ekonomik ve siyasî meselelere bakılır bunlara da çözüm bulunurdu (История Казахской ССР, 1979:Т. 3, 14).

Tavke Han döneminde, bilhassa 1698-1717 yılları arasında Kazak topraklarına mütemadiyen devam eden Kalmuk saldırıları, sakin bir hayat süren Kazak topluluğunun huzurunu kaçırmıştır. Bu savaş yıllarında Kazakların 80. 000’e ulaşan asker sayısı Hanlığın kuruluşundan itibaren rastlanan bir olay değildi. Fakat daimî ordunun olmayışından, Han Ordası’nda dış saldırılardan korunmanın özel çareleri de düşünülmüştü. Doğrudan Tavke Han’a tabi “Casuslar Taburu” isminde özel eğitimden geçen askerî bir tabur kurulmuştu. Bunların görevi barış döneminde düşmanın saldırabileceği muhtemel bölgelerin yollarını gözetlemek hatta düşman Kalmukların topraklarına gizlice girip düşmanın plânlarını öğrenerek Han Ordasına hızlı bir şekilde haber ulaştırmaktı. Tavke Han’ın kurduğu nizâma göre her bir aşiret reisi ve bey kendi ilinin tüm imkânlarından istifade ederek, savaşacak erlerin at, silah ve diğer teçhizatlarla donatılmasını sağlamakla görevli idiler. Bununla birlikte Tavke Han Kalmukların ani baskınlarını önlemek maksadıyla bozkırda taş topraktan 10-15 m. yükseklikte askerî kuleler de yaptırmıştır. Bir kule ile ikinci bir kule arası yaklaşık olarak 5-7 km. mesafeler bırakılarak yapılmıştır. Bu kulelerin yapılmasındaki maksat, düşmanın ani saldırıları karşısında buralardan ateş yakarak diğer kuleye düşman saldırısı hakkında işaret vermektir. Bu stratejik taktiğin kullanılması neticesinde düşmanın bulunduğu yer birkaç dakika içinde 80-100 km. uzaklıktan öğrenilerek, asıl kuvvetin savaşa hazırlanması sağlanmış oluyordu (Созакбаев, 1994:12-14).

Netice olarak hem dış siyasette hem de iç siyasette büyük başarılarla imza atan Tavke Han yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi çevresindeki komşu halklarla ilişkilerini belli bir seviyeye getirmiş ve düşmanı olan Kalmukları da geliştirdiği stratejiler ve almış olduğu tedbirlerle sindirmiştir. İç siyasetinde ise ölümcül iç çekişmelerle boğuşan Kazakları sakinleştirdi; kabileler arasındaki bir süredir devam eden kan dökülmesini önledi; akli ve zekasıyla ve de adaletiyle bu halkın kendine tâbi

² “Beyler Meclisi”ne Kazaklarda “Biyler Kenesi” denmektedir. Bkz. **Казах Совет Энциклопедиясы, Т. 2, колонна 3, 328**; Kazak devletinin siyasi düzeninde çok önemli haklara sahip olan bu devlet organı aynı zamanda iç ve dış siyaseti gerçekleştirmede de büyük öneme haizdi. Üç Orda arasındaki ihtilafli meseleleri çözüyor ve bölücü faaliyette bulunan sultanlar üzerinde karar vermede sınırsız yetkilere sahipti. Belli bir meselede verdikleri kararların hukuki güce sahip olduğu, bu kararlara Han’ın bile itiraz edemediği kaynaklarda ifade edilmiştir. Tafsilat için Bkz. **Созакбаев, 1994: 10-11; Зиманов, С. З., Осеров, Н. У., 1989: 137; Ерофеева, 1999: 32.**

olmalarını sağladı; zayıf olan boyları güçlü olanlara karşı direnebilmek için birleştirdi; güçlü olan boyları sakinleştirdi ve Kazak toplumu için genel yasalar çıkararak bu kanunlara göre onları yargıladı. Tavke Han'ın yaptığı bu hizmetler günümüze kadar Kazakların hafızasında canlı olarak kaldı. "Rivâyet edildiğine göre bütün bu hizmetlerine ve Kırgız Ordaları'nın tümü üzerindeki etkisine rağmen, kendi halkı üzerinde tam bir hakimiyet kuramamış, kuvvet yerine deney, maharet ve zekasıyla hareket etmişti. Kırgız-Kazaklarının tümünün hükümdarı olmasına karşın kendisi de babası ve dedesi gibi Türkistan'da yaşıyordu. Her Ordayı gözetim altında tutacak ve idare edecek kişiler olmak üzere kendisine bağlı üç komutan seçilmişti: Tüle Büyük Ordada, Koz-bek Orta Ordada, Aytek Küçük Orda'da görevlendirildi. " (Левшин, 1832: Т. 2, 64-65). Tavke Han'ın 1718'de ölümünden sonra (Созакбаев, 1994:23). değişik iç ve dış siyasi gelişmeler akabinde Kazak Ordaları'nın Jeopolitik durumu da önemli ölçüde değişti. Bu değişimin sebepleri arasında Rusya'nın güneydoğu bölgelerindeki sosyal, siyasi ve ekonomik durumu etkili oldu diyebiliriz; geleneksel göçebe yollarının güzergâhları değişti, otlak meselesi ve ticarî yollara ulaşma bakımından göçebe topluluklar arasında anlaşmazlıklar gittikçe arttı. Sonuçta Orta Asya'nın komşu bölgelerinde Batı Sibirya bölgesi, Kazak Ordaları ve Kalmuk ülkesi topraklarında silahlı çatışmalara yeni sebepler eklenmiş oldu.³

Tavke Han Kanunları (Jeti Jargı= Yedi Yargı)'nın Ortaya Çıkışı

Ünlü Kazak tarihçisi Levşin'in Küçük Orda Kazaklarından Tavke Han ile ilgili aldığı bilgiler Tavke Han dönemi Kazak tarihi açısından oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Kazaklar Tavke için şu ifadeleri kullanmışlardır: "bir zamanlar bizim halkımız da istikrar içinde yaşıyormuş; bir zamanlar bizim ülkemizde de düzen varmış; bir zamanlar bizim ülkemizde de kanunlar ve hukuk varmış"; Kazakların özleyerek hatırladığı o altın çağ, ünlü Tavke Han'ın hükümdarlığı dönemine denk gelmektedir. Kazaklar Tavke Han'ın gerçekten de büyük bir deha olduğunu ve kendi tarihlerinde Solon ve Likurg düzeyinde yer alması gerektiğini düşünmektedirler. İsyan eden boyları ve sülaleri barıştıran Tavke Han yeni bir düzen getirmekle kalmamış, aynı zamanda Kazaklara çok sayıda da kanun vermiştir (Левшин, 1832:Т. 3, 169-170).

Tavke Han'ın Yedi Yargısı tarihi değeri büyük bir eserdir. Çünkü XVII. Asrın ikinci yarısı ile XVIII. Asrın başı Kazak halkı için çok zor bir dönem olmuştu. Kendi içinde parçalanarak çatışmalara iyice batan Kazaklar bir de Kalmuk baskınlarına uğrayarak büyük kayıplar verdiler.

İşte böyle bir döneme rast gelen Tavke Han evvela Rusya ve güneydeki komşu devletlerle iyi ilişkiler kurarak Kazakların dahili durumunu güçlendirmeye çalıştı. Tavke Han ihtilafa düşmüş Kazak halkını bir araya getirip dahili çatışmayı

³ Tavke Han dönemi sonrası için Bkz. *Doğan, 2001*.

66 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

durdurmadan, küçük Hanlıkların birliğini sağlamadan dış düşmanlara karşı mücadele edilemeyeceğinin farkına varmıştı. Bu maksatla Tavke Kazak toplumuna büyük reformlar getirdi. Bu reformlar genelde esas muhteviyatı ile feodal grupların hakimiyetini sağlamlaştırmak için olsa da, Kazak toplumunu bir araya getirip, gücünü toparlamada, dış düşmana karşı cevap vermeyi gerçekleştirmede, çökmüş ekonomiyi yola koymada büyük rol oynadığını söylememiz lazım. Tavke kendi siyasetini feodal aşiret beylerine, büyüklerine ve kahraman (batır)'larına dayanarak yaptı. Bu dönemde kabul edilen büyük reformlardan biri, tarihte Yedi Yargı diye bilinen Kazak örf-âdet ve nizâmalarının tamamını içine alır.

Her halkın toplum düzenini incelerken o toplum içindeki münasebetleri ihtiva eden yasama belgelerinin önemi büyüktür. Kazak halkının hukuku ile ilgili (XV-XIX. y. y. arasında) sadece bir yasama belgesi bulunmaktadır.

Yedi Yargı veya Han'ın adıyla bilinen Tavke Han Kanunu, sadece hukuk kuralları derlemesi değildir. Ayrıca göçebe Kazak toplumunun özelliklerini ve tanzim edildiği dönemdeki sosyal ve siyasi gelişmelerini yansıtmıştır.

Yedi Yargı XVIII-XIX. y. y. boyunca Kazak toplumu içindeki genel siyasi münasebetleri hukuki bakımdan düzenleyen önemli bir kurallar derlemesidir. Ve dolayısıyla Kazak toplumunun siyasi ve sosyal tarihi için de çok önemli olması bakımından Kazak tarihinde yerini almıştır.

Asıl metni bugüne kadar tam olarak muhafaza edilemeyen Yedi Yargının yazarının kim olduğu ya da kim tarafından yazdırıldığı hakkında da tam bilgilere sahip değiliz. Kazak rivayetlerine göre Yedi Yargının yazarının Tavke Han olduğu söylenir. Rivayete göre Tavke Han görüşlerini almak üzere Büyük (Ulu) Cüzden Tüle bey, Orta Cüzden Kazıbek bey ve Küçük cüzden Aytek beyi danışman olarak bir araya topladı ve kendileriyle Kazaklar arasında sık sık kavgaya sebep olan meseleleri görüştü, buna göre yasamayı çıkarıp tasdik etti (**Салғараулы, 1992:41-42;Маковецкий, 1886: 26;Аполлов, 1948 А: 113;Толыбеков, 1971, 343-344**). Başka bir rivayete göre Tavke Han Beyler meşveretini Sırderyanın kenarında Engiren, Türkistan ve Sayram bölgesinde yer alan Bitöbe ve Mertöbe gibi yerlerde topladığı bildirilmektedir (**Созакбаев, 1994: 12**). Bir başka araştırmada ise Yedi Yargının Sırderya bölgesindeki Kul-töbe'de Tavke Han'ın yedi beyi toplayarak Beyler meşveretinde kabul edildiği açıklanmaktadır (**Зиманов, Осеров, 1989:125**). Kazakların örf ve adet hukuku konusunda önemli eserler arasında sayılan Grodekov'un çalışmasında ise Engren nehri kıyısındaki Kül-töbeye yakın "Hanabad" da toplanmıştı (**Гродеков, 1889:24**).

Yedi Yargının etimolojik açıdan izah edilmesi henüz çözüme kavuşmamıştır. Araştırmacılar Yedi Yargı kelimesini kendi bakış açılarına göre değerlendirip birbirine benzemeyen manalar vermişlerdir. Literatürde Yedi Yargıyı, yedi beyin eseri, yedi beyin iştirakiyle kabul edilmiş "Kazak kanunu" şeklinde açıklamalar da bir hayli

fazladır. Bunlara göre Yedi Yargı yedi bey'in iştirakiyle kabul edilen bir kanun olduğu için bu adı almıştır. Konuyla ilgili N. Grodekov, L. A. Slovohtov, A. P. Çuloşnikov, E. N. Marğulan'ın açıklamaları gösterilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi kanunun hazırlanmasına beylerin katıldığı kesin olup Tüle, Kazıbek ve Aytek isimli üç beyin görev aldığı bir çok kaynakta belirtilmektedir. Bazı kaynaklara göre ise Tavke Han'ın kırk aşiretten kırk bey toplayıp Yedi Yargının düzenlenmesine iştirak ettikleri ve halkın hafızasında onların içinde sadece yukarıda isimleri zikredilen üç cüzden en otoriteli, en büyük üç beyin isimlerinin kalmış olabileceği açıklanmaktadır. Diğer bir kısım araştırmacılar ise “Yedi” sözünün Kazaklarda sayıyı bildirdiğini, bu sayının doğu halklarında tamamen, çok yönlülüğü, kemale erme (olgunluk, tamlık)'yi ifade ettiğini açıklarlar. Mesela, “yedi hazine”, “yedi kat yer, yedi kat gök”, “yedi ata”, “yedi su”v. s. Bu şekilde düşünülürse Kazak dilinde 7 sayısı ile birlikte 8, 4, ve 40 sayısının da aynı manada kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Bize göre (Zimanov-Öserov) yedi sayısı burada mecazi bir anlam ifade etmeksizin sadece sayısal manayı bildirme ihtimalinin olduğu daha güçlüdür (**Зиманов, Осеров, 1989:125-126**). Prof. L. Rustemov “yedi” sözünün memleket manasına gelen “Jete” sözünden, dolayısıyla Yedi Yargının Kazakça'dan çevrildiğinde ise “devlet kanunu” anlamına geldiğini belirtmektedir. Buna göre, “yedi” sözü Hindistan'daki Moğol İmparatorluğunun tesis eden kumandan, “Babürname” kitabının müellifi Zahir ad-Din Muhammed'in (1483-1530) akrabası Muhammed Haydar Dulat'ın (1499-1551) Fars dilinde yazılmış meşhur “Tarihi Raşidi” de XV. asrın ortası XVI. Asrın başında güneydoğu Kazak ve Kırgız topraklarını mesken etmiş “Moğolistan Devleti” manasında kullanılmış “Çete Moğol” sözündeki çete (cete) kelimesiyle doğrudan alakalıdır. Tavke Han döneminde manası anlaşılmayan “çete” kelimesi manası anlaşılır sayı nesnesi (isimle) “ceti”yle değiştirilmiş olabileceği ifade edilmektedir (**Жеті жарғы: 1993:3**).

Yedi Yargı temelde yedi geleneksel hukuki düzenden oluşan toplumsal münasebetleri düzenleyici dalların toplamıdır. Bir kelimeyle Yedi Yargı : Yedi konuda verilmiş yedi emir veya kuralın adıdır. Bunlar: Yer davası, dul davası, hak davası, çocuk terbiyesi ve nikah, cezai mesuliyet (hırsızlık, barımta), rular (kabileler) arasındaki dava, halkın güvenliğini sağlamak. Bu düşünce Kazangap Baybolulu'nun “Töle Bidin Tarihi” isimli ünlü destanındaki iddialara uygun geliyor. Bu destanda Yedi Yargının yedi davayla ilgili hükümleri şöyle anlatılıyor:

Jer davı, bayandaytın, birinşisi, (Yer davası, söylenecek, birincisi)

Ru, konispen menşikti isi, (Ru, yerleşim yeri menşikti işi)

İelengen jerine janjal bolsa, (sahip olduğu yerde çatışma çıkırsa)

Birevge basımdılık kıp ozbır kişi. (Birisine üstünlük etse haksız kişi)

68 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

Üy işimen balanı terbielev- (Ev içi ve çocuğu terbiye etmek-)

Bolgan josın zannın ekinşisi. (Oluyor hukukun ikincisi)

Urılık, karlık, barımta- üşinşi zan, (hırsızlık, haksızlık- üçüncü yasa)

Bayan eter berin de bilgen kisi. (Beyan eder hepsini bilen kişi)

Törtinşi bop sanalğan mınav zanı. (Dördüncüsü olan bu yasa)

Bir halıkpen baska ru bolsa davı. (Bir halkla başka kabilenin davası olursa)

Ultın javdan korğamak – besinşi bul, (Halkını düşmandan koruma – beşincisi)

Altınşı, jetinşi – kun davı, jesir davı. (Altıncısı, yedincisi – hak davası, dul davası) (Созакбаев, 1994:24).

Yedi Yargıdaki “yargı” kelimesi hakkında ise “yedi” sözünde olduğu gibi ihtilaf yoktur. Yargı, bilindiği gibi Türk dili ve lehçelerinde “kanun, karar, hüküm” anlamlarını ifade eder. XIII. Asır Orta Asya doğu halklarının yazılı eseri Kodeks Kumanikus’da “karar, hüküm, mahkeme” (Grönbech, (Çev. :Kemal Aytaç), 1992:220). olarak belirtilmektedir. L. A. Slovohotov, “Yargı” Tatar dilinde “yar”, Moğol dilinde “Dzar”- yani yar çağırarak, haber vermek, ilân etmek, tespit etmektedir diyor. Ayrıca bu kelime eski Türk dilinde “yarlıg”, Kazakça “jarlık” olup, “jarlık” hayat, kanun, hakimiyet manalarını verir (Зиманов, Осеров, 1989:126). Radlov’un sözlüğünde ise Yargu/ yargı, yargı-karar, mahkeme kararı, hüküm, mahkeme hükmü, hukuki kanun, emir anlamlarını içine almaktadır (Радлов, Т. 3, колонна 1, 139).

Tabii ki Yedi Yargıyı ve genel olarak tarihi bir hadiseyi araştırmak için yeterince doğru kaynakların kullanılması gerekiyor. Ne yazık ki Yedi Yargı ile ilgili bu tür kaynaklar çok yetersizdir. Bugünkü bilgilerimize göre Yedi Yargı Kazakların kendisi tarafından yazılmış değildir. Yedi Yargı günümüze kadar Rus bilim adamlarının yazılarıyla bize gelmiş olup, metinlerin birbirinden farklı madde sayısı ve sırası değişik olmak şekliyle iki varyantı vardır. Bu kanunların 11 fragmanı Yappas sülalesi aşiret reislerinin ağzından Kubek Şukuraliyev tarafından 1804’te kaleme alınmış olup, G. Spasski tarafından çıkarılan “Sibirski Vestnik”(Sibirya Gazetesi)’te 1804 yılında kaleme alınmış olup 1820 yılında yayınlanmıştır. Yedi Yargının ikinci metin şekli Kazak tarihi ve kültürü uzmanı ünlü Levşin’in eserinde bulunmaktadır. Levşin tarafından kaleme alınan kanunların 34 fragmanı Yedi Yargının ilk şeklini yansıtmaması mümkün değildir, çünkü Levşin, Tavke Han’ın kanunlarını hazırlanışından 100 yıl sonra kaleme aldığı için efsaneleri tam olarak veremez. Ancak bununla birlikte daha

sonraki dönemlerde Yedi Yargı konusunda Kazakların tarihi ve hukuk kurallarını inceleyenler daha çok Levşin'in yazılarına müracaat etmişlerdir.

Tavke Han'ın kanunlarının incelenmesinin zorluğunu da açıklamadan geçmek doğru olmaz. Kanunların incelenmesi şu gibi durumlardan dolayı zordur. : İlk olarak kuralları anlatan kişilerin ağzından bir bütün olarak değil de parça parça yazılmıştır. İkinci olarak günümüze kadar gelmiş olan metinler dil değişikliğine uğramıştır: Yedi Yargının varyantları Rusça yazılmış olup, bu kanunları hazırlayanların dilinde kaleme alınmamıştır. Kazakça değil de Rusça yazılmış olmasının kendi olumsuz tarafları vardır. Mesela, sosyal, hukuk ve kaynakların diğer terimleri XVII. asırda Kazak toplumu içinde kullanılan kavramları tam olarak yansıtmamaktadır (**Кляшторный, Султанов, 1992:317**).

Yedi Yargının aslı ve kaynağı hakkında kesin bir şey söylemek çok zordur. Bununla birlikte kanunların kaynağını eski devirlerde yaşamış Türk ecdadımızın geleneklerinde aramamız en doğrusu olur. Bilim adamlarının büyük çoğunluğu Yedi Yargı'nın başlangıcını Cengiz Han'ın "Yasa" kanununda aramaktadırlar. Bazı kimseler ise bununla hiçbir alakası olmadığını, sırf Kazak örf-adedi olarak değerlendirmektedirler (**Зиманов, Осеров, 1989:135;Arat, 1967, C. VI, 499**). Bizim düşüncemize göre Yedi Yargının asıl başlangıcını eski devir ecdadımızın, akraba Türk topluluklarının örf-adedet hukukunun meyvesi, sonradan her devrin kendi payına düşen yenilik ve değişikliklerle, bilhassa "Kasım Han'ın Kaska Yolu"⁴, "Esim Han'ın Eski Yolu"⁵ gibi örf-adedet kanunlarının direkt etkisinden ortaya çıkan büyük bir kanun

⁴Her memleketin idaresinde kullanılmış örf-adedet kanunlarının kaynağının eski örf-adedet kanun ve kaidelerine dayanması demektir. İlim adamı Marğulan "Kasım Han'ın Kaska Yolu" kanunlarını şöyle izah eder: "Kasım Han'ın Kaska Yolu"nun kökü orta asırlarda Kıpçak, Çağatay ulusları tarafından kullanılmış "yarğu" kanunundan alınmış olup Kazakça "yargı" manasını bildirir. Muhteviyatına göre bu kanunun manası bütünüyle eski askeri demokrasiye dayanır. XV. asrın sonu ve XVI. asrın başında Buhara'nın İşan kadıları, Kazak ülkesine giderek burada kazak halkına dini nasihatte bulunmakta ve eski yargı kanunlarının kaldırılmasını, bu kanunların putperest işi olduğunu, bunların yerine şeriat kaidelerine geçmelerini tavsiye etmekte idiler. Ayrıca yemin etme esnasında "gök çarpsın demeyin, kur'an çarpsın deyin" diye Kazaklara nasihatte bulunuyorlardı. Ama Kazak halkı bunlara itibar etmeyerek, uzun bir dönem şeriat kaidelerine yönelmedi. Zamanının çoğunu çobanlıkla geçiren Kazak halkı için, şeriat kaideleri çok zor görünmüştü. Bu tarihi olayları çok iyi bilen Kasım Han, siyasi durumunun zayıfladığı dönemde, beyler meclisinin eski dönemden beri süre gelen düşüncelerine karşı gelmeden, aksine onlarla ittifak yaparak halkın isteğine yakın ve eski devirlerden beri kullanılan ve onlar için anlaşılması kolay eski "yargı" kanunu yeniden güçlendirir. Halk, Kasım'ın, şeriatı almayarak eskiden gelen, beyler kuralları olan "yargı"yı tekrar ele almasını takdir ederek, bu durumu "Kasım Han'ın Kaska Yolu" diye adlandırmıştır. Bkz. **Зиманов, С. З., Осеров, Н. У., 1989, s. 136-138.**

⁵ Bu kanun kuralları Kasım Hanla akraba olan Cedik Han'ın torunu, Şığay Han'ın oğlu Esim Han zamanında kabul edilmiştir. Esim Han kırk yıllık Hanlık döneminde kendinden önceki atası Kasım Han'ın bıraktığı örf-adedet gelenek kaidelerine dayanarak, bir sürü "kural, kaide" kanunlarını çıkarmış. Esimden sonra hakimiyet kuran Hanların kullandıkları "Esimden kalma eski kurallar" olduğundan, sonrakiler "Esim Han'ın Eski Yolu" diye adlandırmışlar. Esim Han dönemi Kalmuklarla savaş içinde geçtiği için, Kasım Han'ın bıraktığı Kaska Yoluna fazla değişiklikler yapılmamış. Eldeki mevcut kaynaklara göre Esim Han, er adamın bedeline 100 yılki (at), 6 iyi deve hüküm vermiş. Bu, fakir-zengin, genç-ihtiyar, Sultan demeksizin tüm erkekler için aynı olmuş. Bunun haricinde sanat bedeli, kemik bedeli denilen ek bedel tayin edilmiş. Kadın bedeli alınacak

70 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

külliyatıdır. Kazak kabilelerinde eski devirlerde de beyler meclisi olmuş fakat Tavke Han'a kadar daimi bir organ olarak yerleşmemiştir. Bu beyler meclisi örf-adet meseleleri konusunda devrine göre gereken kararların verilmesini sağlamıştır. Bu gibi kararlar Yedi Yargının asıl kaynağı olabilir. Şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, beyler meclisi aslında aristokrasi sınıfının hakimiyetini güçlendirmede, mevkilerini sağlamlaştırma hizmet edip, onların menfaatini gözlemiştir (Зиманов, Осеров, 1989:135).

Yedi Yargının ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi yoktur. Araştırmacıların bir kısmı XVII. asrın ikinci yarısında, diğerleri ise XVIII. asrın başında ortaya çıktığını ileri sürerler. Klyastornıy ve Sultanov da ilk görüşe katılmış olup G. Spasski tarafından 1820 yılında bu düşüncenin ileri sürüldüğünü, buna göre Yedi Yargı'nın XVII. asrın 70'li yıllarına ait olduğunu, Tavke Han ve çevresindekilerin Kazakların güçlü düşmanı Kalmuk Hontayşasının yasalarına cevap olarak (1670-1697) ortaya çıktığını söylebileceğini belirtiyorlar (Кляшторный, Султанов, 1992:316). Ayrıca N. Öserov 1680 yılını, Sozakbayev ise 1684-1685 yılları olarak göstermiş, diğer araştırmalarda ise tarih verilmemiştir (Созакбаев, 1994:22). Yukarıda da açıklandığı gibi Tavke Han'ın hükümdarlığı Kazak halkının tarihinin en güç durumda olduğu zamana rastlar. Kazak Hanlıkları Kalmuk feodallerinin yayılmacı siyaseti karşısında XVII. asrın 70'li yıllarında Kazaklar Semireçye ve ülkenin kuzeydoğu bölgelerinde önemli göçebe bölgelerini kaybetmişlerdi. Bu gelişmeler Kazaklar açısından Kazak toplumu içinde mera savaşlarını başlattı bu da iç anlaşmazlıkların çıkmasına yol açtı. Ortaya çıkan iç savaşlar geleneksel adetlerin, hakların tahrip olmasına, toplum ve devlet hayatındaki normların bozulmasına sebep oldu. Bu da Kazakların kendi içinde ters bir tepkinin çıkmasını yol açtı. Sarsılan toplum temellerinin kanunlaştırılması ve bu şekilde güçlü düşmana karşı toplumun varolan güçlerini bir araya getirebilmeyi temel hedef addediyordu. Ancak kendiliğinden de anlaşılacağı üzere Yedi Yargı'nın ortaya çıkış sebebinin, XVII. asrın ortalarında Kazak Hanlığının askeri ve siyasi durumuyla tam olarak açıklanamayacağı ve şüphesiz en önemli sebebin eskiden var olan hukuk normlarını yeni kazak toplumunun gereksinimleri doğrultusunda değiştirmek, bunun yanı sıra feodal asilzadelerin çıkarlarını gözetmek, eski ve işe yaramayan normları yeni kurullarla değiştirmek düşüncesi yatmaktadır (Кляшторный, Султанов, 1992:316).

Tavke Han Kanunlarının (Yedi Yargı) Değerlendirilmesi

Göçebe Kazakların sosyal hayatları genel ceza hukukunun şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Kazak ceza hukukunun şartları, halkın geleneklerine uygun ve sakin yaşantısının bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

başlık parası miktarına göre belirlenmiş. Bu da, kadın bedelinin pederinin zenginliğine göre ödendiğini ve o devirdeki sınıf eşitsizliğinin olduğunu göstermektedir. Зиманов, С. З., Осеров, Н. У., 1989, s. 137-138.

Yedi Yargının hiçbir maddesinde “ceza” sözüne rastlanmıyor, kanunlarda sadece Kazak toplumsal hayatının tecrübesinde sık sık görülen zararlı hareketlerin isimleri ve onlara verilen cezaların çeşitleri gösterilmiştir. Bu cezalar: Cinayet, hırsızlık, cebir, şiddet, ikilik çıkartmak, kadınların zina yapması, vücuda, azaya zarar vermek, ırza tecavüz, kız kaçırma, Allah’a küfretmek, Hıristiyan dinine geçmek gibi fiiller cezalandırılmakta ve suçluya günahkar gözüyle bakılmaktadır.

Yedi Yargı da cezalandırma işlemi, kişi 13 yaşını doldurduğunda yapılıyor. Suçlunun akli-fikri yerinde olması ve yaptıklarına tamamen cevap verebilmesi şarttır. Kazak ceza hukuku deli insanları cezalandırmamıştır. Bununla beraber kullar da suçlu olarak cezalandırılmamakta, onların yaptıkları hareketlerden sahipleri sorumlu tutulmaktadır. Hamile kadınlar cinayet işlediklerinde cezalandırılmaz fakat halkın gazâbına uğrarlardı (**Левшин, 1832:Т. 3, 100**).

Daha önceki kaynaklarda rastlanmayan fakat yeni ilmi yazılarda bulunan Yedi Yargının bir maddesi de şöyledir: “Huzur bozan, fitne çıkartan, isyan eden kişilere ölüm cezası verilsin”. Buna benzeyen bir başka madde de: “Merada otlayan kıymetli bir atı çalan kişiye ölüm cezasının verilmesi” ile ilgilidir. Bu kanun da oldukça düşündürücüdür çünkü, düşündüğümüzde ölüm cezası verilmesi bize pek uygun gelmeyebilir. Ancak at, göçebe kazak toplumunda kazak topraklarının güvenliğini korumada önemli bir stratejik güç olarak değerlendirildiği için ölüm cezası vermenin çok yerinde bir karar olduğu belirtilmektedir. Ancak kanunun bu maddesi barış zamanında çok seyrek kullanılmıştır. Ayrıca çalan kişiyi sorguya çekmek için çalınmış atın mutlaka halk arasında tanınmış olması ve birkaç ödül almış olması şarttır (**Созакбаев, 1994:27**).

Yedi Yargı, “Ulu Türk Kağanlığı”nın güçlü olduğu dönemlerde, bunun temelinde birlik ve bütünlüğünün yattığını düşünerek şöyle bir karara varıyor: “Türk topluluklarının emeline zarar verip, halka vefasızlık yapanlara ölüm cezası verilsin”. Burada Tavke’nin ileri görüşlülüğü ve dehâsını görmekteyiz. Şimdi bağımsız olan Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve bağımsız diğer Türk kökenli milletlerle dostluk ve beraberliği korumanın en önemli siyaset olarak tanındığı, Türk birliğinden ayrılmanın Kazak milletini güçlü ülkelerin eline vermek demek olduğu, daha o zaman Yedi Yargı’da vurgulanmaktadır (**Созакбаев, 1994:27-28**).⁶

Yedi Yargı da yedi kuşağa kadar kız alıp-verme yasaklanmıştır. Buna uymayan gelin ve damat ölüm cezasına çarptırılır. Bu da Kazak halkının o devirde bile gelecek nesile çok önem verdiğinin göstergesi olsa gerekti. Şimdiki genetik ve tıp biliminin akraba evliliği sonucunda doğacak çocuğun genel olarak sağlığı, zekası ve bedeninin özürsüzlüğü, halsiz, dermansız olabileceğinin güçlü ihtimalleri üzerinde durması da bunun ne kadar isabetli olduğunu gösteriyor. Bugünkü Kazakistan Cumhuriyetinde nikah ve

⁶ Bu kanun, yeni ilmi çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Yedi Yargı metninde yoktur.

72 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

aile kodeksinin 17. maddesinde Yedi Yargı'nın bu şartları şu manada verilmiştir: “. . . nikah masasına oturmaya şu durumda izin verilmemektedir: . . . bir atadan, bir anadan türemiş akrabaların, bir anne-babadan doğmuş, babası ya da annesi ayrı kardeşlerin. . . birbiriyle evlenmelerine” (Созакбаев, 1994:28-29).

Tavke Han'ın Yedi Yargısı, kadının suçu ve sorumluluğunu, cezasını ve kadına karşı işlenmiş suçların cezasını da ihtiva etmektedir. Kanunda kocasını öldürmüş kadın ölüm cezasına çarptırılıyor. Erkekler karısını öldürdüğü zaman fidye ödeyerek kurtulma hakkına sahipler. Kocasını öldüren kadın hamile ise ölüm cezası verilmez⁷. Ancak o kadın milletin “âh” ını alır ve ölünceye kadar sevilmez. Kazak toplumunda ah almak ölümden de kötü kabul edilmiştir (Созакбаев, 1994:29).

Yedi Yargı'ya göre kadın ve kızlara güç kullanarak zorla tecavüz eden suçlu ölüm cezasına çarptırılmaktadır. Kanunda insan öldürme ve kadına tecavüz etme eşit manada değerlendirilmiştir. Eğer tecavüze uğrayan kadının kocası yoksa ve bu durumda suçluyu kadının ailesi ve akrabaları affederse suçlu bedel ödeyerek ölüm cezasından kurtulabilir. Ancak tecavüz bir kıza yapılmışsa, erkek o kızla evlenerek ve kızın anne-babasına başlık parası olarak bir sürü hayvan vermek şartıyla ölüm cezasından kurtulabilmektedir. Kısacası Kazak halkı kızın saflığına çok önem vermiştir. Bununla beraber birisinin karısı güç kullanılarak kaçırılmışsa kaçırılan kişi ölüm cezasına çarptırılır, fakat affedilmişse fidye ödeyerek kurtulabilir. Eğer kadın kendi isteğiyle kaçırılmışsa, kadın o erkeğin yanında bırakılır. Ama yaptıkları için kadının eski kocasına başlık olarak sürü sürü hayvan vermek zorunda kalır. Kocasını aldatan kadın eğer kocası tarafından başka bir erkekle yakalanırsa, kocasının onu öldürme hakkı vardır⁸.

“Düşman yakadan tuttuğunda, börü etekten yapışır” (Зиманов, Осеров, 1989:133). dediği gibi, o devirde *hırsızlık* toplumun huzurunu kaçırmıştı. Tavke Kazak toplumunun dışarıda ve içerideki siyasi durumunun zor bir döneminde, memleketin huzurunu korumak için evvela hırsızlık yapanlara karşı ceza miktarı hususunda çok sert önlem almıştır. Yedi Yargı'da *hırsızlık* yapanlara ölüm cezası verilmekte⁹ veya çalınmış malın karşılığında devletin tespit ettiği değere göre üç dokuz yani 27 kat fazlası ödettilmekte, bu cezanın adına ise kazak hukukunda *Aybana* adı verilmektedir¹⁰.

Yedi Yargı'da ceza, işlenmiş suçun durumuna göre can cezası, mal cezası, ar cezası olmak üzere üç çeşide ayrılmıştır. *Can cezasında*, suç işlemiş insana “kana kan, cana can” prensibine göre ölüm cezası verilmektedir. Bu cezaya kadınların hükmüyle

⁷ Bkz. Ek'te, Tavke Han kanunları, 5. maddeye.

⁸ Bkz. Ek'te, Tavke Han kanunları 9-11. maddelere.

⁹ Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 2. maddeye.

¹⁰ Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 18-20. maddelere.

çarpıtılmış olanlar ağaca asmak, at kuyruğuna bağlamak, ok atmak ve ince organla boğarak öldürmek şeklinde maruz kalmışlardır. *Mal cezasına*, işlenmiş olan suçun durumuna bağlı olarak, fidye ya da *bedelini ödeme*¹¹ şeklinde, suçluya verilen mülki ceza uygulanmaktadır. Yedi yargı kurallarına göre ölen veya yaralanan insanın akrabalarının isteği üzerine, suçlu, ölen adamın bedelini malla ödeyerek ölüm cezasından kurtulabilir. Bu mülki ceza, erkeklerin bedelini 1000 koyunla, kadınların bedelini 500 koyunla öder. Ancak bu kural soyluları ve hocaları öldürenler için geçerli değildir, bunları öldüren kişiler yedi kat bedel ödemek durumundadırlar. Tavke Han tüm faaliyetlerinde İslama, Kazak örf ve adet hukukunun normlarına dayanmıştır. Hocaları hukuki bakımdan Sultanlarla eşit dereceye getirerek, şeriat normlarını genişletmiştir. Han, önemli konularda büyük din adamlarına danışır, onlar da Han'ın siyasi işlerine karışırdı. Bu maddeden Kazak toplumunda soyluların ve hocaların özel ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca herhangi bir insanın vücudundaki uzuvlara zarar verenler için belli türde ve miktarda bedel ödeme hükme bağlanmıştır¹². Cezanın üçüncü türü *Ar Cezası*'dır. Bu ceza aslında anne-babaya ve akrabalara karşı yapılan yanlış hareketler için kullanılmıştır¹³. Ar cezası, hicvetmek ve sürgün etmek şeklinde ikiye ayrılır. Birinci cezanın maksadı hukuka karşı gelenlerin boynuna keçe geçirilerek yüzüne is sürülüp, ineğe veya eşeğe ters bindirilerek köyde gezdiriliyor. Bu duruma düşen kişi utanarak yaptığı hareketin yanlışlığından dolayı herkesten özür diler ve bir daha yanlış yapmayacağına dair halk önünde söz verir. *Sürgün etme cezası* Kazak toplumunda ölüm cezasından da ağır bir ceza olarak bilinir. Kazak halkında "eteğini kesip sürgün etme" diye bir söz kalmış. Sürgün cezası, sürgün edilen kişinin sahip olduğu haklardan mahrum olması demektir. Yani sürgün edilen kişi topluma üye olma hakkını kaybetmekte ve bağlı olduğu kabile bölgesinden kovulmaktadır (**Созакбаев, 1994:32**).

Yedi Yargı'da İslam hukukunun etkileri de var. Mesela, intihar eden kişi ayrı gömülüyor¹⁴. Eğer kabile üyelerinden biri Hıristiyan dinine geçmiş ise akrabaları tarafından mallarına el konulur¹⁵. Eğer bir kişinin Allah'a karşı küfrettiği 7 kişi tarafından duyulursa küfreden kişinin taşlanarak öldürülmesi hükme bağlanmıştır¹⁶.

¹¹ Bedel ödeme "Kun" (diyet) ve "Ayıp" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kun: Öldürme, yaralama, veya sakat bırakma gibi eylemleri gerçekleştiren suçlunun, bu eylemlere maruz kalan tarafa ödediği tazminattır. **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 3. maddeye**; Ayıp: Kazak hukukunda adam öldürmek, yaralamak gibi cismani suçlar dışındaki suçların mali cezalarına "ayıp" denir. Bu tür suçları işleyenlerden de "ayıp" alınır. **Bkz. Қазақ совет энциклопедиясы, Т. 1, 1. колон, s. 182.**

¹² **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 3-4. maddelere.**

¹³ **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 17. maddeye.**

¹⁴ **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 7. maddeye.**

¹⁵ **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 15. maddeye.**

¹⁶ **Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 14. maddeye.**

74 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

Yedi Yargı'da "Barımta"¹⁷-sırımta" hakkındaki kanun¹⁸ da Kazak toplumu açısından son derece önemlidir. Barımta, genellikle "hırsızlık, soygun, yağma" yapmak şeklinde anlaşılmaktadır. Halbuki Yedi Yargı'da da gördüğümüz gibi Kazak örf-adet ve geleneklerinde hırsızlık, soygun ve yağmanın ağır suç unsuru taşıdığı ve cezasının da ağır olduğu ; barımtanın ise yine kanunda belirtildiği gibi tam aksine yasal bir hak olduğu anlaşılmaktadır. Levşin, bu tür eylemde yer alan kişilerin horlanmak bir tarafa, kendilerine birer kahramanmış gibi "batır" ünvanı da verilerek bu şekilde bütün orda içinde ün kazandıklarını belirtmektedir (**Левшин, 1832:Т. 3, 86**). Barımta, başkasına ait olan bir malı haber vermeden, baskınla alıp götürmek ve o mala ruhsatsız sahiplenmektir. Barımtada gizlice çalınanın barımta sayılabilmesi için, kanunen alacaklı olmak, kendi kabile reisinin izni ile yapmak, sadece alacağı kadarını alarak bunu kabile reisine bildirmesi gerekmektedir¹⁹. Eğer suçlu görülen kişi suçunu itiraf etmezse, hakimlerin ya da aşiret reislerinin kararından sonra barımtacılar suçlunun üzerine kendileri gitmektedirler. Suçlunun evine baskın düzenleyerek yolkılarını yahut da sürülerini kaçırlar. Doğal olarak kendi mal varlığını koruyabilmek maksadıyla komşularını yardıma çağırır, barımta yapanları geri tepmeye çalışır. Eğer bunu başaramazsa arkadaşlarıyla birlikte düşman köyüne giderek hep birlikte düşmanın hayvanlarını haklı olup olmadığını düşünmeden kaçırlar (**Левшин, 1832:Т. 3, 85**). İki tarafın davası bittiği anda barımtanın herkes tarafından bilinen kısmı hesaba alınır, bilinmeyen kısmı ise "sırımta" olup sindirilmiş olur. Bundan dolayı Kazaklar arasında "bilse barımta, bilmese sırımta" diye bir de atasözü vardır. Barımta yapmak için bir çok sebep vardır. Mesela, biri bir kişiyi öldürdüğünde, öldüren kişi, öldürülen tarafa gerekli olan bedeli ödeyip anlaşıncaya kadar, birilerine ait ağaçlık alana malı girip zarar verdiğinde; kışın kışlağına, yazın yaylasına birileri izinsiz gelip oturursa; kişiye ganimetten kendisine ait olan hisse verilmezse, düğüne çağrılmayarak itibar edilmezse; hassaten gelen misafire gerekli misafirperverlik yapılmazsa v. s. bütün bu sayılanlar barımta yapmaya sebep teşkil etmektedir. Örf-adet kaidelerine göre barımta açık bir şekilde yapılır ve yapan kişinin yaptığı iş meşrû addedilir. Bilhassa bir kişi birini öldürdüğünde, ölen kişinin yakınlarının kızgınlıkla gidip, ölen kişinin bedeli kadar suçlunun mallarını sürüp barımta yaparak getirmesinin Kazaklar açısından hiçbir abes yanı yoktur (**Зиманов, Осеров, 1989:130**).

Kazak örf-âdetinde ve hukukunda önemli bir yere sahip olan barımta, Rus idaresi tarafından 1822 yılında, Sibirya'da yaşayan Kazak beylerinin toplantısında suç kabul edilmiş, 1868 yılında da bozkır vilayetinin idaresi hakkında çıkarılan geçici tüzükle de barımta yapmayı yağma suçu kabul ederek yasaklamış ve bundan sonra da barımta

¹⁷Kelime, Çağatayca'da "baranta", Kazakça'da "barumta", Sartça'da "barımta", Moğlca'da "bari-mta" olarak geçmektedir. Türkçe'de "Baranta": Orta Asya Türk topluluklarında örf ve adete göre bir haksızlığa karşılık yağma maksatlı yapılan baskın. Bkz. **Donuk, 1992, C. 5, s. 64**. Kelime, Kazakça'da barumta olarak belirtilmiş olsa da bir çok Kazak literatüründe "barımta" olarak geçmektedir. Bkz. **Казак совет энциклопедиясы, 1973, Т. 2, 3. колон, s. 177; Зиманов, С. 3., Осеров, Н. У., 1989, s. 130**.

¹⁸ Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 26-29. maddelere.

¹⁹ Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları 29. maddeye.

yapanların Rus mahkemelerine intikal etmesi kararlaştırılmıştı. Sovyet idaresinin 1920’de kabul ettiği bir karar ile barımtanın yapılamayacağını ve yapanların suçlu sayılacağını yayınladığı bir kararname ile bildirdi (**Казак Совет Энциклопедиясы, Т. 2, 1973:колонна 3, 177;Donuk, 1992:C. 5, 64**). Daha sonra Sovyet merkez icrâ komitesinin 1924 yılında almış olduğu bir kararla barımtayı Rus kanunlarından ayrı tutarak yağma, çapul ve hırsızlıktan ayırdı. Böylece barımta örf ve âdetlere göre, davalı ve davacıların karşılıklı olarak anlaşmalarıyla yapılan, namus ve şerefi korumaya yönelik hukuki bir hareket kabul edildi (**Donuk, 1992:C. 5, 64**).

Yedi Yargı’nın ortaya çıkmasından ve halk arasında tanıtılmasından *beyler* sorumluydular. Kazak toplumunun geleneğinde yargı görevini üstlenen “biy” (bey), ayrıcalıklı bir sosyal sınıf olarak önemli bir yere sahipti. Üç ordanın başında da ayrı birer bey bulunurdu. Sosyal statüde beyler Sultandan daha öndeydi çünkü ordalarda sayı olarak Sultanlar daha çoktu. Beyler Sultanların içinden seçiliyordu²⁰. Sozakbayev’e göre “bey”, Kazak toplumunun hayat tarzını, geleneğini, örf-adetleriyle hukuk sistemini iyi bilen ve halkın içinden çıkıp kendi akli ve hatipliğiyle davalara çözüm bulan, adil, halkın sevgisini ve saygısını kazanmış bir insandır. O, adaletin sembolüdür (**Созакбаев, 1994:41**).

Yedi yargı’nın kaynağına “bey’in hakimliği” yani onların verdiği hukuki kararları da dahildir. Toplumdaki çeşitli dava ve tartışmalara her bir kabilenin kendi içinden başlayarak yukarıya kadar beyler çözüm bulmuşlardır. Onların katıldığı davalar, verdiği kararlar halkın hafızasında saklı kalmış ve bugüne kadar gelmiştir. Özellikle bu beyler arsından Tavke Han’ın Yedi Yargı’sının hazırlanmasında emeği geçen Töle, Kazabek ve Ayteke beylerin üçünün ismi hiç unutulmamış, Kazaklar arasında bugün bile konuşma konusu olmaktadır (**Зиманов, Осеров, 1989:138; Ерофеева, 1999:32**).

Çalışmamızın sonunda (Ek’te) vermiş olduğumuz Tavke Han yasalarının büyük bir kısmının, Avrupa halklarının erken dönemlerinde uygulanan kanunlarla benzer olduklarını ifade eden Levşin, bunu vermiş olduğu misallerle de teyit etmiştir. Levşin, şiddete dayanan ama cahil insan doğasına yakın olan *öç alma* ve *misilleme* kanununu her halkın erken dönemi olarak değerlendirmekte, Romalı, Arap, Cermen, İskandinav ülkeleri ve kendi ataları olan Slavları da buna dahil etmekten kaçınmıyor. Yahudilerin tarihinde *kan davası* ile ilgili *goel* sözcüğünü, Arapça’da öldürülen kişinin yakını anlamına gelen *tair* sözcüğünü misal olarak veriyor. Öç alanlar hakkında Arapça’da bir çok şiir yazıldığını belirttikten sonra Musa (Peygamber)’nin öç alma kanununu onayladığını, Solon’un aynı kanunu Ayone’nin üzerinde uygulanmasını buyurduğunu belirtiyor. Romalıların da öç alma kanununu kendi 12 kanunu içine aldıklarını açıklıyor. Levşin, öç alma adetini geri kalmış toplulukların unutmadığı bir uygulama

²⁰ Bu bilgiler Abay Adındaki Almatı Devlet Üniversitesinde çalıştığım yıllarda, aynı Ünivesitenin Rus Dili Bölümünde çalışan Kazak asıllı Profesör Manat Musatayeva’dan alınmıştır.

76 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

olarak değerlendirdikten sonra sonraki dönemlerde yasaların yumuşamasıyla birlikte bu yaptırımların zayıfladığını belirtiyordu.

Diğer eski halkları göz önünde bulundurmadan bu kanunların açık bir şekilde uygulandığının 10. ve 11. asır Rus tarihinde görüldüğünü, Normanlarda, *walheld* ya da *wahr* –*geld* sözcüğünün kendi ataları (Slavlar) tarafından kullanıldığını ve *Vira* sözcüğü ile aynı olduğunu ve bunun da *ölüm diyeti* anlamına geldiğini açıklıyor. Ayrıca Levşin, Kazakların *diyet ödeme* ananesinin Fransızların, Almanların ve Almanya'yı iskân eden diğer halkların geleneğinden hiçbir farkının olmadığını da vurguluyor. Kazak halkının kurultay sırasında, Han seçimi zamanında silah taşıma emri geleneğinin, Germen kabilelerinden Tatsitlerde de görüldüğünü belirtmektedir (Левшин, 1832:Т. 3, 178-179).

Netice olarak, yukarıda da ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştığımız gibi, Tavke Han Kazak halkının eski örf-adet, hukuk kaidelerinin kaynağına ehemmiyet vererek ve o kaynaklara²¹ dayanarak; kendi devrine, siyasetine uygun bir şekilde bu geleneklere bazı değişiklikler ve yenilikleri de dahil ederek, beylerin de büyük katkılarıyla Yedi Yargı'yı hazırladı. Han, kendi döneminde dağınık bir halde bulunan Kazakların üç orda (büyük, orta ve küçük)'sını bir araya getirdi, kendi aralarındaki çatışma ve kavgalara son vererek Kazakların birlik ve beraberliğini sağladı. Bütün bunlara rağmen Tavke Han'ın idaresi mahkeme kararlarını tam olarak gerçekleştirmeye muktedir olamadı. Bu yüzden Yedi Yargı, meseleleri tarafların kendilerinin halletmelerini hükme bağlardı. Mesela, suçlu ve akrabaları mahkeme kararlarına itiraz eder ve çalmış olduğu malı iade etmekten ve diyet ödemekten vazgeçerse; mağdur olan taraf, akrabalarının yardımı ile suçlunun veya akrabalarının hayvanlarını ele geçirebilir, yani yasal olarak barımta yapabiliirdi. Ayrıca Tavke Han kanunları bir şekilde feodal asilzadelerin menfaatlerini korumuş, onların haklarını yasal olarak sağlamlaştırmıştı. Yine Yedi Yargı, toplum üyeleri arasındaki farklılığı soyuna göre yasalaştırmıştı. Kanunun sınıfsal özellik taşıması, insanları soyuna göre hukuki bakımdan korumasından, aynı suçta kesilen cezanın farklılığından anlaşılmaktadır²².

Bu makalede, Tavke Han'ın üç Kazak Ordasının da tek Han'ı olması ve Kazak halkının bağımsızlığını ve huzurunu temin ederek, tek merkezden yönetilen Kazak Hanlığını kurması özelliğinden dolayı²³ Tavke Han dönemi Kazak Hanlığının önemi incelendi. Ayrıca, Yedi Yargı'nın sosyal, siyasi ve hukuki açıdan Kazak halkına getirmiş olduğu faydaları anlatılmaya çalışıldı.

²¹ “Kasım Han'ın Kaska Yolu”, “Esim Han'ın Eski Yolu”.

²² Bkz. Ek'te Tavke Han kanunları, 3-4. maddelere.

²³ Çünkü Tavke Han'dan sonra hiçbir Kazak Han'ı üç ordanın (Küçük Orda, Orta Orda, Büyük Orda)' da Han'ı olamamıştır, her ordanın ayrı bir Han'ı olmuştur. Ebu'l-Hayır Han üç ordanın da Han'ı olmak için çok çaba göstermiştir ama başarılı olamamıştır.

EK:

Kazakların tarihini, kültür tarihini ve hukuk kurallarını inceleyenler daha çok A. Levşin'in yazılarına müracaat etmişlerdir. Şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, Levşin'in kitabı 1832'de Saint-Petersburg'ta yayınlanmış olup, ender rastlanan bir çalışmadır. Dolayısıyla bizim tarafımızdan da kanunların metni, Levşin'in Kırgız-Kazakları ya da Kırgız-Kaysak Ordaları ve Bozkırlarının Tasviri, Cilt. 3, S. Peterburg, 1832*, s. 170-179'dan alınmış ve kanunun maddeleri tarafımızdan rakam verilerek düzene konulmuştur:

Tavke Han Kanunları

1) İlk sırada ceza kanunu yer almaktadır. Bu kanuna göre ceza kanı kan temizler, yani "kana kanla cevap verme" esasına göre tayin edilir.

2) Yalan söylemek, hırsızlık yapmak, baskı yapmak, zina etmek ölümlle cezalandırılır.

3) Yine bu kanuna göre, öldürülen kişinin akrabaları öldüren kişiyi öldürme hakkına sahiptir; Bir insanın elini, kolunu, ayağını, kulağını vb. kesen bir kişinin aynı organları kesilir, bu arada ceza hafifletilebilir. Cezayı hafifletme hakimlerin yardımı ya da davacıların rıza göstermesi ile gerçekleştirilebilir. Bu gibi hallerde suçlu diğer suçlular nasıl cezalandırılırsa o şekilde cezalandırılır. Katil hayatını Kun(diyet) ödeyerek kurtarabilir. Başka bir deyişle katledilen erkeğe 1000, kadına 500 baş koyun vererek hayatını kurtarabilir. Bir başkasının herhangi bir uzvunu kesen bir kişi belirli sayıda hayvan vermekle hayatını kurtarır. Örneğin büyük baş parmağa karşı 100, serçe parmağa karşı 20 vs. koyun verilmesi gerekir.

4) Sultan ya da hoca katledenler katledilenlerin akrabalarına Kun olarak yedi kişilik hayvan verilir. (Buradan anlaşıldığına göre bir Sultan ya da hoca yedi kişiye eşdeğerdir.) Sultan ya da hocayı sözle gücendirmek dokuz hayvan değerinde parayla cezalandırılır. Dayak atmaları karşısında ise 27 hayvan değerinde parayla cezalandırılır.

5) Eğer kadın bir erkeği öldürürse her vakit ölümlle cezalandırılır. Bu gibi halde Kun ödeyerek kurtulması mümkün değildir. Ancak katledilen akrabaları kendisini affederse o vakit kadın ölümden kurtulabilir. Hamile kadınlar bu kural dışında kalırlar. Onlar kocalarını öldürseler de ölümlle cezalandırılmazlar, Ama ilelebet nefret konusu olup şerefsizlikle itham edilirler. Eğer erkek karısını öldürürse kan değeri ödeyerek kendi hayatını kurtarabilir.

* Левшин, 1832: Т. 3, s. 170-178.

78 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

6) Kendi çocuklarının katili olan anne babalar hiçbir şekilde cezalandırılmazlar; Ancak kanunsuz bir şekilde doğurduğu oğlunu utandığından dolayı öldüren kadın ölümle cezalandırılır.

7) İntihar edenler ayrı yerlere defnedilirler.

8) Atın ayakları altında çiğnenerek sakat bırakılan ve işkence gören bir kadın ölü doğurduğu takdirde suçlu şu şekilde cezalandırılır: 5 aylık çocuğa kadar her ay için 1 at vermesi gerekir. 5. aydan 9. aya kadar ölen çocuklar hakkında ise her ay için bir deve ödenir.

9) Irza geçmek ölümle eşittir. İşte bu sebepten dolayı suçlu ölümle cezalandırılır, ya da ırzına geçilen kadının kocasına kan değeri ödemek şeklinde cezalandırılır. Irzına geçilen kız ise akrabalarına kan değeri ödemek yoluyla cezalandırılır; ancak ırzına geçilen kız ile ırza geçenin evlendiği takdirde suçlu ölüm cezasından kurtulduğu gibi kan değeri ödemesinden de kurtulur.

10) Karısını zina yaparken yakalayan erkek hemen oracıkta, suçun ortaya çıktığı anda karısını öldürebilir. Geri kalan durumlarda ise karısını ve zina yapmış olduğu erkeği suçları kanıtlanmışsa mahkemeye verebilir, eğer gönüllü 4 kişi suçlananların masum olduğuna dair yemin ederlerse mahkeme kendilerine hiçbir ceza vermez.

11) Kendi rızası olmadan başkasının karısını kaçıran kişi ölümle ya da kan değeri ödeme şeklinde cezalandırılır, eğer kaçırılan kadının rızasıyla kaçırma gerçekleşmişse kadını kendi yanında bırakabilir. Buna karşılık kadının eski kocasına Kalın ödemek ve bunun dışında kalın ödemedi kendisine bir kız bulması gerekir.

12) Bir kadını gücendiren kişi kendisinden özür dilemek zorundadır. Eğer özür kabul edilmezse kendisine şerefsizlik bedeli ödemesi gerekir.

13) Nikah düşmeyen akrabalarla cinsi münasebette bulunmak ölümle cezalandırılır; ancak aileler arasında mutabakat sağlandığı zaman ölüm cezası değiştirilebilir, bu tür suçların suçlularını aramak için yabancılar görevlendirilmez.

14) Bir kişinin Allaha küfrettiği Yedi şahit tarafından açığa vurulursa taşla öldürülmesi gerekir.

15) Hristiyan dinini kabul eden herhangi bir kişinin tüm mal varlığı akrabaları tarafından elinden alınır.

16) Köleler üzerinde sahiplerinin yaşam ve ölümü de içine almakla birlikte her türlü hakları vardır. Efendisinden şikayet eden bir köle hiçbir yerde dinlenilmez.

17) Kendi anne ve babasına el kaldıran yahut ta kötü söz söyleme cürümünde bulunan erkek evladı yüzü kıyruğuna doğru olmak üzere siyah bir inek üzerine oturtulur, boynuna eski bir keçe asılır, inek avulların etrafında dolaştırılır, üzerindeki kırbaçla dövülür, eğer suçu işleyen kız çocuğu ise kız çocuğunu annesine verirler. Annesi de uygun gördüğü cezayı uygular.

18) Hırsızlıkla suçlanan kişi çalmış olduğu eşyaları üç dokuz ($3 \times 9 = 27$) olarak geri vermesi gerekir. Bu cezanın adına Aybana adı verilir. Eğer hayvan hırsızlığı yapılmışsa suçlu, develeri geri vermekle birlikte bir esir, at çalınmışsa atlarla birlikte bir deve, koyun çalınmışsa koyunlarla birlikte bir at vermesi gerekir. Yüz deve üç yüz ata ve bin koyuna eşdeğerdir.

19) Hırsızlık ve katliamı birlikte yapılmışsa, yapan kişinin iki suçu da ödemesi gerekir.

20) Kocasının ya da babasının hırsız olduğunu bilmesine rağmen bildirmeyen karı ve çocuklar hiçbir cezaya tabi tutulmaz. Çünkü ailede kendisinden yaşlı olanların ihbar edilmesine müsaade edilmez.

21) Öldürülen av köpeği ya da kartal için, köpek ve kartal sahibi onların yerine suçludan bir esir ya da cariye talep edebilir.

22) Babasından ayrı oturan bir oğul, çocuğu olmadan öldüğü zaman mal varlığı babasına kalır. Sabi çocuklar ise en yakın akrabalarının himayesi altına verilir. Eğer yakın akrabaları yoksa, çocuklar güvenilir kişilere emanet edilir.

23) Manevi miraslar akrabalar ve mollaların yanında taksim edilir.

24) Yabancı ellerde bulunan at, inek ve koyunlar yavrularıyla birlikte geri alınır. Emanetçinin yavruları gizlemediğine dair kendisine yemin ettirilir.

25) Kavgaların sebebini anlamak ve suçluyu cezalandırma işlemi, eğer Han'ın kendisi yoksa, suçun işlendiği avulların aşiret reisleri tarafından ceza kesilir, bu sırada suçlayan ile suçlanana barıştırmak için her iki taraftan birer aracı seçilir. Eğer taraflardan birisi hakime güvenmiyorsa onları değiştirme hakkına sahiptir.

26) Suçlu olan kişi mahkeme önüne çıkmaz ya da mahkeme tarafından belirlenen peni (para) leri ödeyemezse bu ödeneğin suçlunun akrabalarından ya da bağlı olduğu avuldan talep edilir. Böylece akrabaları ya da avul sakinlerine suçludan istediği şekilde kaybettiklerini iade ettirme hakkına sahiptirler.

27) Bir suçun kanıtlanması için en azından iki, kimi zaman da üç şahit talep edilmektedir. Şahitler bulunamadığı zaman yemin etmeye başvurulur. Ancak yemin etmeyi davalı da davacı da kendi başlarına yapamazlar, onların yerine kendi

80 TAVKE HAN DÖNEMİ (1680-1718) KAZAK HANLIĞI VE TAVKE HAN YASALARI (JETI JARGI)

şerefleriyle ün kazanmış olan insanlar yemin ederler. Eğer suçlanan kişi yerine kimse yemin etmek istemiyorsa suçlu cezalandırılır. Kadınlar da ameleler, uşaklar ve köleler gibi yemin edemezler.

28) *Hakim ve aracılar davanın karara bağlanması ile ilgili tüm ücretin 10'da birini alırlar.*

29) *Suçlu mahkemenin vermiş olduğu cezayı ödemiyorsa ya da avul başkanı (kabile reisi) bilerek mahkemenin kararlarını uygulatmıyorsa ve bu şekilde suçluyu himaye ediyorsa o vakit davacı kendi aşiret reisinin rızasını alarak Barımta yapma hakkına sahip olmaktadır. Başka bir deyişle kendi akrabaları ya da yakın adamlarıyla birlikte suçlunun avuluna kadar giderek gizlice onun hayvanlarını kaçırabilir; ancak geri kendi avuluna döndüğü zaman kendi başkanına (kabile reisi) ne kadar hayvan kaçırdığını beyan etmesi gerek, böylece avul başkanı suçluya verilmiş olan cezadan fazla ya da eksik mal alıp-almadığını kontrol edebilecektir*

Yukarıda açıklanan kanunlara Tavke Han'ın kararnamelerinin de ilave edilmesi gerekir:

30) *Han'ın kendisi de dahil olmak üzere Sultanların tamamı, aşiret reisleri ve boy başkanları da halk çalışmalarını tartışmak ve görüşmek üzere sonbaharda, bozkır ortasında, belirli bir yerde toplanmalıdır.*

31) *Hiçbir Kırgız'ın halk kurultayına silahsız gelmesi kabul edilemez. Silahsız Kırgızların kurultayda oy hakkı yoktur ve de gençler kendisine yer göstermezler. Sultanlar dışında, silahlı her bir yiğit her yıl mal varlığının 20'de biri kadarını Han'a ve halk yöneticilerine vergi vermesi gerekir.*

32) *Her sülalenin, kabilenin ve soyun kendi damgası vardır Damgalar hayvanlara ve mal varlıklarına, neyin kime ait olduğunu göstermek için dağıtılmış olup, hayvana da, mala da vurulması zorunluluğu vardır.*

БИБЛИОГРАФИЯ

АПОЛЛОВ Н. Г., (1948), А, Присоединение Казахстана к России в 30-тых годах XVIII века, Издательство Академии наук Казахской ССР, Алма-Ата.

АПОЛЛОВ Н. Г., (1948), В, « Присоединение младшего жуза к России в 30-тых годах XVIII века, Известия Академии наук Казахской ССР, Серия историческая, N 49, выпуск 4, Алма-Ата.

ARAT Reşid Rahmeti., (1967), "Kazakistan", İ. A.,C. VI, İstanbul.

- БАСИН В. Я., (1971), **Россия и Казахские ханства в XVI- XVIII вв.**, Алма-Аты.
- DOĞAN Orhan., (2001), **Ebu'l-Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)**, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- DONUK Abdülkadir., (1992), С. 5, “Baranta”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul.
- ГРОДЕКОВ И. И., (1889), **Киргизы и Кара-Киргизы Сыр-Дарьинской области, Юридический быт**, Ташкент.
- GRÖNBECH K., (1992), **Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codeks Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini**, (Çev. :Kemal Aytaç), Ankara.
- ЕРОФЕЕВА Ирина., (1999), **Хан Абдулхаир (Полководец, правитель и политик)**, Алма-Аты.
- История Казахской ССР. С древнейших времен до наших дней в пяти томах**, (1979), том 3, АН Казахской ССР, Издательство «Наука» Казахской ССР, Алма-Ата.
- Жеті жаргы**: (1993), Бурингы казактардын ел билеу заны. - Алматы: «Айкап» баспасы.
- Казахско-русские отношения в XVI- XVIII вв. (Сборник документов и материалов)**, (1961), Т. 1., Алма-Ата.
- Казах Совет Энциклопедиясы**, (1972), Т. 1. Алматы.
- Казах Совет Энциклопедиясы**, (1973), Т. 2. Алматы.
- Казах Совет Энциклопедиясы**, (1977), Т. 10. Алматы.
- КЛЯШТОРНЫЙ С. Г., СУЛТАНОВ, Т. И., (1992), **Казахстан летопись трех тысячелетий**, Алма-Ата.
- ЛЕВШИН А. И., (1832), **Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей**, Т. 2-3, Санкт Петербург.
- МАКОВЕЦКИЙ П. Е., (1886), **Материалы для изучения юридических обычаев киргизов**. Вып. 1, Омск.
- РАДЛОВ В. В., **Древне тюркские наречия**, Т. 3, колонна 1., Москва.
- РЫЧКОВ П. И., (1896), **История Оренбургская**, (1730-1750), Оренбург.
- САЛГАРАУЛЫ К., (1992), **Хандар кестесі, (Шыгыс хандарынын жылнамалык кестесі)**, Жалын, Алматы.
- СОЗАКБАЕВ Сэкен., (1994), **Тэуке хан жеті жаргы**, «Санат», Алматы.
- ТОЛЫБЕКОВ С. Е., (1971), **Кочевое общество казахов в XVII- начале XX века, (Политикоэкономический анализ)**, «Наука», Алма-Ата.
- ЗИМАНОВ С. З., ОСЕРОВ Н. У., (1989), **Проблемы казахского обычного права, «Жеті Жаргы»** Жайлы, Алма-ата.